
LAND - EN VOLKENKUNDE.

DE LAMPONGSCHE DISTRICTEN

EN

HUN TEGENWOORDIGE TOESTAND.

I.

Zoo als reeds dikwijls het geval is geweest, had ik het aan de vriendelijkheid van een' enkelen te danken, in een weinig bezocht en weinig bekend land te kunnen reizen.

De heer STEIN - PARVÉ, in commissie naar de *Lampongs* gezonden, nam niet alleen mijn verzoek, om hem derwaarts te mogen vergezellen, zeer voorkomend op, maar bewerkte tevens, dat ik hiertoe vergunning verkreeg van de regering. Wij stapten den 13^{den} September van het jaar 1845 te *Batavia* in de kruis-prauw N°. 1, welke in het geheel niet on-

gemakkelijk ingerigt, een goede zeiler is en waarop een bekwame *djoeragan* het bevel voerde. De winden waren ons in het begin der reis niet gunstig: doch toen wij dicht bij *Anjer* gewend hadden, en naar het Noorden konden zeilen, ging het sneller vooruit, en kwamen wij den 15^{den} 's avonds om 4 uur voor *Telok-Betong* aan. Wij bleven 17 dagen in het land, en het volgende is het resultaat mijner navorschingen en navragen, zoo mede eene schildering van [hetgeen ik zelf gezien en gevonden heb. Wanneer ik wat wijldloopiger ben dan zulks anders in mijne reisschetsen voor dit *Tijdschrift* het geval is geweest, zoo spruit dit voornamelijk hieruit voort, dat men over de groote uitgestrektheid, welke in den naam van *Lampongsche Districten* begrepen is, zeer weinig geschreven heeft, en dit weinige alleen op hooren zeggen en niet op eigene aanschouwing schijnt te berusten. Ook is het geschrevene nooit alléén met betrekking tot de *Lampongs* zamengesteld, maar in andere werken verstrooid, die, of over den geheelen Archipel handelen, of over geheel *Sumatra*, zoo als de geschiedenis van *Sumatra* van MARDEN.

Daarom is het ook mijn voornemen, alles bij elkander te brengen, wat mij over dit land is bekend geworden, gedeeltelijk om een getrouw beeld te geven van de kennis, die men tot heden van dit aanzienlijk gedeelte van het eiland bezat, gedeeltelijk om die kennis zoo veel mogelijk te verbreiden en aan latere onderzoekingen als een punt van uitgang te kunnen doen strekken.

II.

De grenzen van de *Lampongsche Districten* worden gevormd in het Z. door de *Indische Zee* en *Straat Sunda*, in het O. door de *Java Zee*: daarentegen zijn landwaarts, in het N. en W. de grenzen volgenderwijs vastgesteld: de rivier *Masoedjie*, die van *Mata waloe* (de 8 oogen) komt; vervolgens eene denkbeeldige lijn tot aan de beek *Toeba*; daarna de rivier *Pisang*, tot aan den oorsprong in het meer *Serodja*; van hier weder eene denkbeeldige lijn over de toppen van den berg *Poenkau*, van den heuvel *Mandah*, over den *Pamatang Trengamman* tot aan den *Boekiet Pasagie*; deze grenzen zijn het, die het land van de residentie *Palembang* scheiden. Van den *Boekiet Pasagie* over den rug der bergketen, die bij den *Barisan* begint tot tusschen de voorgebergten *Soeleman* en *Tanjong Tjina*, grenst het land aan de Assistent-residentie *Benkoelen*. Het noordelijkste punt van het land ligt dientengevolge aan den mond van de *Masoedjie*, en wel volgens de groote kaart van *Sumatra* van BERGHAUS op 3° 48' Z. B. Ditzelfde punt is ook het oostelijkste, volgens die kaart op 103° 30' O. L. van *Parijs*. Het zuidelijkste punt is tusschen de twee zoo even genoemde voorgebergten (wanneer men namelijk op de zuidelijker liggende eilanden geen acht slaat) en dan op 4° 59' Z. B. Het westelijkste punt zoude de top van den berg *Pasagie* zijn en op 101° 52' O. L. zich bevinden, indien niet eenige krommingen van de rivier *Pasang* nog verder naar het W. gaan. De heer MELVILL VAN

CARNBEE geeft de grootte van de *Lampongsche districten* op als te bedragen 535 □ geographische mijlen, hetwelk gelijk staat met 12926 □ palen, of overeenkomt met de residentieën *Bantam* en de *Preanger Regentschappen* gezamenlijk.

Het eerste wat onze opmerkzaamheid tot zich trekt, wanneer wij met de geographie der *Lampongsche Districten* bekend worden, is het verschil, dat ze met het naburige *Java* vormen, en tevens het onderscheid hetwelk er tusschen het zuidelijke en noordelijke gedeelte van dezelve bestaat. Het verschil met *Java* is het sterkste met betrekking tot de ethnographie en zoölogie, waarop wij later zullen terug komen; terwijl dat in de noordelijke en zuidelijke deelen voornamelijk berust op de geologische bouw van de daarvan afhankelijke vorming der kusten en de ontwikkeling der rivier systemen. De zuidkust is bijna overal hoog en steil, dikwijls met insnijdingen voorzien, zet zich uit en buigt zich binnenwaarts, is met klippen bezaaid of door talrijke kleine eilanden omgeven. De oostkust daarentegen is vlak, laag land; de zoom der kusten vormt bijna eene rechte lijn, zonder merkbare bogten, zonder klippen en eilanden, die zich slechts aan den hoek naar het zuiden in groote menigte bevinden. Het zuidelijke gedeelte is een bergland van denzelfden vorm als het oostelijker liggende *Bantamsche* land van den berg *Karang* en de omliggende bergen: naar de zuidelijke helling vloeijen slechts kleine beken: de vegetatie schijnt dezelfde te zijn als op de naburige bergen van *Java*. Het noordelijke deel van het land is eene

grootte vlakke, waarvan de effenheid slechts weinig door kleine heuvels of door eene ondiepe bedding afgebroken wordt, en die, zelfs diep in het binnenland, zich nauwelijks 100 voet boven de oppervlakte der zee verheft. Het is alluviaal land, hetwelk voornamelijk uit quartz-zand bestaat en geene sporen van vulkanischen aard draagt. Dit grootte onderscheid mag men zelfs niet onopgemerkt laten, wanneer men de wateren behandelt, welke het land besproeijen, of de eilanden welke hetzelfde omringen. Zoo als reeds gezegd is, is hun aantal langs de oostkust zeer gering. Wel is waar zijn ze meest rotsachtig en steil, maar noch groot noch hoog. Van het N. naar het Z. zijn het de volgende: *Tanjong Sekoppo* (digt bij het vaste land gelegen), het *Noorder eiland*, *Batoe Poetie*, de *Drie Zusters*, *Poelo Rimau*, *Pendjoeran* en *Kandang* (te zamen ook de *Zutphensche eilanden* genoemd). In en tegenover de *Lamong*-baai liggen *Poelo Krakatao*, *Sebessie*, *Seboekoe*; digt bij de oostkust van het Z. naar het N. *Sekeppel*, *Tjondong* en aan de westkust van het N. naar het Z. *Passaran*, *Koebor*, *Tankil*, *Tegal*, *Mahitan*, *Kalagran*, *Pochawan*, twee kleine eilanden zonder naam, *Lagoendie*, met 11 kleine er rondom. In de *Keizers-* of *Semangka*-baai, het *Keizers-eiland* of *P. Taboean* in het centrum aan de oostzijde der baai van het Z. naar het N., twee eilandjes in de baai van *Kiloan*, 4 in de baai van *Kalombaian*, twee in het noordwesten van *Pentiuil*.

Dezelfde verhouding grijpt plaats met betrekking tot de bogten en baaijen, waaraan de oostkust zóó

arm is, dat men er niet eene kan opnoemen, terwijl in het zuiden, derzelver aantal tamelijk groot is. De baaijen dragen in de landtaal den naam van *Telok*. De groote *Lampongs*-baai wordt gewoonlijk *Telok Betong* genoemd, waaronder men echter ook alleen den achtergrond der baai verstaat. Zij heeft in het W. nog de volgende kleinere of bij-baaijen, als die van *Rateh*, *Poendoe* en *Bidada*. De baai van *Samangka* is bijna even zoo diep, doch smaller dan die van *Telok Betong*. In het O. heeft ze de volgende bij-baaijen; *Telok Kiloan*, *Kalombaian*, *Pentioe*, *Poetie*, *Limau Badak*; in het N. *Tanjongan* of *Borneh*; in het W. zijn er geene kleinere voor handen. Het spreekt van zelfs, dat daar, waar geene bogten of baaijen zijn, ook het aantal kapen niet groot kan wezen. Zoo heeft men aan de oostkust van de *Lampongs*, slechts *Tanjong Sekoppo*, hetwelk eigenlijk een eiland is, dicht bij het land gelegen. De Z. O. hoek der *Lampongs* vormt *Tanjong Toea*, juist tegenover *Anjer*. Tusschen de *Lampong*- en de *Samangka*-baai, ligt kaap *Tanjong Tikoes*. Tusschen de *Samangka*- en *Blimbing*-baai bemerkt men *Tanjong Rada* in het O., *T. Tjina* in het Z. O. en *T. Soeleman* in het Z. W. De laatste behoort eigenlijk reeds tot het landschap *Benkoelen*.

III.

De bergen der *Lampongsche Districten* loopen dicht langs de zuidkust, doch verheffen zich nergens ver in het binnenland, behalve aan de westgrenzen. Zij be-

staan uit 3 bijna parallel loopende rijen, die zich van het Z. O. naar het N. W. uitstrekken en geheel van vulkanischen oorsprong zijn.

Het overige gedeelte van het land is vlak, en slechts aan de oostkust verheft zich, ten zuiden van de monding van de *Sekampong*, een geïsoleerde, niet zeer hooge heuvel, welken ik zelf niet bezocht heb. Dat echter de *Lampongsche* bergen van eenen vulkanischen aard zijn, blijkt uit hunnen uitwendigen vorm, uit de steenen, welke zich aan derzelver voeten bevinden, en uit die, welke de beken met zich voeren, en eindelijk uit de talrijke warme bronnen, die aan hunne zuiderhelling ontspringen. De eerste, noordelijkste keten begrenst de *Lampongs*-baai in het oosten, en begint tegenover de vierde *Java*-spits. Het hoogste punt daarvan is de *Radja bassa*, aan het Zuid-oostelijke uiteinde gelegen. Tegen het N. W. wordt de keten veel lager en loopt door middel van eene heuvelrij om den achtergrond der baai van *Telok Betong*, waar ze zich aan de tweede keten aansluit. Deze verbindingsrug is zeer laag, zoo als uit de later volgende opgaven zal blijken. Iets meer landwaarts in verheft zich op dezelve een koepelvormige heuvel, *Goenoeng Trang* genaamd, waarschijnlijk dewijl men van denzelfden bijna de geheele noordelijke vlakte kan overzien. De geheele bergzadel tusschen de eerste en tweede bergketen, noemt men *Goenoeng Talang*. De tweede bergrij begint tegenover de derde *Java*-spits en het eiland *Krakatao*. Zij begrenst de *Samangka*-baai in het N. O. Haar hoogste

punt is zonder twijfel de *Tangamoës* of *Keizerspiek* aan den westelijken hoek. Het oostelijke hooge punt daarentegen is de berg *Pidada*: iets verder naar het N. W. omstreeks in het midden der keten, verheft zich nog een top, voor welken de inlanders mij geen naam wisten op te geven en die op eenige kaarten de *Lampongs*-piek genaamd wordt. De *Tangamoës* verheft zich tamelijk vrij en steil: hij heeft een dubbele top, een zuidelijke en een noordelijke, zoo als blijkt uit eene teekening, die ik bij den gezaghebber, den heer *Jucu*, gezien heb. Eenige lage takken van den *Tangamoës* loopen naar het N. O. In het W. is hij van den *G. Pasagie*, door een dal, of een bergzadel, gescheiden. De derde bergrij begint tegenover de eerste en tweede *Java*-spits en het *Prinsen*-eiland, begrenst de baai van *Samangka* in het Z. W., en is een gedeelte der lange bergketen, *Barisan*, die zich zeer ver langs de Z. W. kust van *Sumatra* uitstrekt. De hoogere punten van dezelve, liggen niet meer in de *Lampongsche Districten*.

De eilanden in straat *Sunda* zijn bijna alle zeer hoog en eenigen daarvan bestaan uit vrij hooge pieken, vroeger in werking zijnde, doch thans uitgebluschte kraters; zoo als b. v. nog in oude reizen van de vulkanische uitbarstingen op *Krakatao* gewag gemaakt wordt. Het zijn de verbindingsleden tusschen de *Javasche* en *Sumatrasche* vulkaan-rij. De lage eilanden, dicht bij de kust, bestaan bijna geheel uit nieuwe koraal-kalk.

Tot heden toe zijn de volgende hoogte-opgaven,

van deze bergen bekend, te vinden in den Almanak voor *Nederlandsch Indië*, van den heer MELVILL, als:

De Piek van <i>Schoekoe</i> . . .	1312	Fransche voeten.
„ „ „ <i>Sebessie</i> . . .	2645	„ „ „ „ „
„ „ „ <i>Krakatao</i> . . .	2532	„ „ „ „ „
„ „ „ <i>Radja bassa</i> . . .	4130	„ „ „ „ „
„ „ „ <i>Tangamoës</i> . . .	6964	„ „ „ „ „
„ „ „ <i>Lampongs-piek</i> (approximatief) . . .	6765	„ „ „ „ „

Ik schat denzelven slechts op 6500 en den *Goenoeng Bidada* op 6000.

Hoe gelijkvormig het land in het N. van het gebergte is, heb ik reeds opgegeven. Digt bij het gebergte vindt men nog vette aarde, nu eens rood, dan weder zwart, al naar mate van de massa van vulkanische stoffen, en van den humus, die daarin bevat is. Hoe verder naar het noorden, hoe meer de vruchtbare aarde verdwijnt en hoe meer zich alleen een zandgrond vertoont, die ten laatste geheel boven op ligt. Slechts hier en daar bemerkt men een' breede streep van goede humus-aarde, die zich waarschijnlijk eens verzamelde, waar de oppervlakte van den grond verdiept was en regen de lichtere aarde wegspoelde. Ziet men langs de rivieren de logen, uit welke de grond is gevormd, dan vindt men altijd slechts zand, zoo ver ze denzelven ingesneden hebben. Echter is het niet altijd los en steeds hetzelfde zand, maar dikwijls met leem vermengd en zamengekneed. Dikwijls geven andere bestanddeelen denzelven een rood of graauw aanzien. Gaat men van *Telok Betong*, in eene

noordelijke rigting, tot aan *Mengala* aan de rivier *Talang Bawang*, dan is het niveau bijna overal hetzelfde, zoodra men over den bergzadel van den *Talang* tot aan *Natar* gekomen is. Aan genoemde rivier daarentegen is de eene, zuid-oostelijke oever veel hooger dan de tegenover liggende, en vormt een steilen overwal van circa 50 voeten hoogte. Aan gene zijde verheft zich het land nauwelijks boven de spiegel der rivier en in den regentijd is het dermate overstroomd, dat slechts de kruinen der boomen boven het water uitsteken. Dan en in dusdanige districten verdient het land met regt den naam van *Lampong*. Men zegt, dat dit woord eigenlijk voor voorwerpen gebruikt wordt, die op het water zwemmen of aan welke door het water een zekere en vaste stand ontnomen is, ongeveer als de korst op vele turf-moerassen in *Europa*. In de residentie *Bantam* treft men in de moerassen een gras aan, welks halmen en bladeren boven op zwemmen. Men noemt het bij *Pandana* b. v. *Serch Lampong* (Gramen fluitans). Zoo heb ik ook den grond van verscheidene rawah's „*tanah lampong*” hooren noemen. Het is eigenlijk een verkeerd idee, hetwelk men dikwijls hoort uiten, dat de *Lampongs* een moerassig land zouden zijn. Wel worden de lage deelen van het land in den regentijd *overstroomd*, maar daarom niet tot moerassen gemaakt, zijnde de grond in het drooge jaargetijde daarentegen droog en dor, zoo als het zijne zandige natuur van zelfs medebrengt. Eigenlijke *rawah's* of moerassen vindt men zeer zelden.

Langs den weg van *Telok Betong* tot aan *Mengala*,

heb ik met eenen goeden zee-barometer waarnemingen gedaan en de volgende hoogten berekend, als:

<i>Goenoeng Talang</i> , het eerste punt terstond	
achter <i>Telok Betong</i>	116 Fr. v.
<i>Natar</i> , in het midden van den bergzadel	310 „
<i>Tiegennennang</i> , aan de rivier <i>Sekam-</i>	
<i>pong</i>	209 „
<i>Tarabangie</i> , hoofdplaats	161 „
<i>Goenoeng Batin</i> , een dorp	161 „
<i>Mengala</i> , aan de <i>Toelang Bawang</i>	115 „
De tegenoverliggende oever slechts circa	65 „
Het hoogste punt van het heuvelland van	
<i>Talang</i> misschien	400 „

Hoe gering is dit verschil in het niveau van een terrein, hetwelk eene uitgestrektheid heeft van 87 palen in de lengte.

Ik moet nog gewag maken van een merkwaardig geologisch verschijnsel. Bij *Tiegennennang* namelijk vormt de rivier *Sekampong*, onmiddellijk beneden het dorp, eene engte en wordt de stroom zeer snel, en dit wel te midden van het anders ver in het ronde geheel vlakke land. De inlanders noemen ze *Goerhoe*. Door den alluvialen grond breken groote rotsblokken, welke aan de zijden omstreeks 15, doch in het midden van de rivier ongeveer 8 voeten hoog boven den waterspiegel zijn. De blokken loopen naar het W., zijn niet alle van dezelfde rotssoort en van zeer ongelijke dikte. De dunste, maar door hunne witte kleur het meest uitkomende, bestaan uit *mika*. Ik heb specimen der daar voorkomende rotssoorten in het

Geologisch Museum van het Bataviaasch Genootschap gedeponceerd.

De plaats is voor de *Lampongs* in een geologisch opzigt zeer merkwaardig: ze is ook voor den reiziger eene onverwachte verschijning, en verbreekt op eene aangename wijze de vermoeyjende eentoonigheid der vlakten. Nergens vindt men sporen van steenkolen. Goud wint men in het rivier-zand van de *Oempoe*, namelijk in die beekjes, welke naar deze rivier toestroomen en uit de bergen van *Benkoelen* komen. Het goud is echter van geringe gehalte, hetwelk gedeeltelijk aan de eerste bearbeiding kan toegeschreven worden, nadat het als stof uit het zand is afgezonderd.

IV.

Na het overzicht van den bergbouw van de *Lampongs*, valt het ons gemakkelijk ook de verdeeling der binnenwateren te overzien. Uit het vroeger gezegde is het duidelijk, dat zij naar het Z. geene groote rivieren kunnen worden, dat daar echter de oorsprong van dezelve moet gezocht worden, 't zij ze zich dan naar het Z. of N. mogen wenden, en dat alleen naar het noorden eene aanzienlijke ontwikkeling en vertakking van dezelve mogelijk is.

Ik heb in de voorgaande afdeeling in de eerste plaats opgemerkt, dat warme bronnen voor de vulkanische vorming der bergen pleiten: men treft er verscheidene aan. Wij bezochten die, welke zich in de nabijheid van *Telok Betong* bevinden: ze worden *Ka-*

djadian genoemd, en liggen onmiddellijk aan het strand, Z.-westelijk van de bovengenoemde hoofdplaats. Men kan dezelve het gemakkelijkst in eene prauw bereiken. Men vaart dan dicht bij het kleine eiland voorbij, op hetwelk de regent van *Telok Betong* een huis heeft staan, en neemt dan plotselijk eene westelijke rigting aan, naar het tegenoverliggende strand.

Op de vaart daarheen treft men, warme bronnen zelfs in de zee aan. Wij gingen er tijdens het vloed was voorbij, en bemerkten zeer gemakkelijk de opborrelende beweging van het water, waardoor het aanwezen der bronnen verraden werd; daar echter de diepte van de zee toen op deze plaats 36 voeten beliep, zoo ging de warmte van het opborrelende water verloren, en op de oppervlakte was nauwelijks een onderscheid met de gewone temperatuur van het zee-water te bespeuren.

Bij *Kadjadian* gekomen, moesten wij eerst den modderigen oever doorwaden, en kwamen toen in een boschje van rhizophoren, waar dicht bij den oever de bronnen zich bevinden. Het water borrelt stil door eene witachtige harde korst, welke het waarschijnlijk zelve uit zijne eigene bestanddeelen gevormd heeft. Wij konden er eijeren niet geheel gaar in koken, en bevonden, na veelvuldige proeven, dat de temperatuur van hetzelfde was 181° F. (82,7° C.). Men zegt echter, dat deze bij ebbe meer bedraagt, omdat dan het zeewater den oever niet zoo sterk binnendringt, en aan het water geene warmtedeeelen ontnaemt. Ten minste moet men er dan eijeren geheel gaar in kunnen koken.

Gelijke bronnen, met nog heeter water, zijn die van *Kalie Anda* aan den westelijken voet van den *Radja bassa* of beter van de bergketen, welke van denzelfen naar het N. W. loopt: ze zijn ook dicht bij het strand. De inlanders maken van alle deze bronnen dikwijls gebruik tegen rheumatische kwalen en huidziekten.

Andere warme bronnen liggen in de nabijheid van den reeds genoemden *Natar* op het heuvelland tusschen de eerste en tweede bergketen. Het water moet daar slechts door den grond siepelen en eigenlijk niet opborrelen: het blijft gedeeltelijk rondom de bronnen liggen, en vormt *rawah's* met warm water, waarin dikwijls de rhinocerossen komen om te baden en de herten om te drinken. De massa water, die er uit de aarde komt, moet op verschillende tijden zeer ongelijk zijn, waarin de inlanders goede of kwade voorteekenen voor de vruchtbaarheid van het volgende jaargetijde zoeken. Zeer waarschijnlijk zal men later ook rondom den *Tangamoes* warme bronnen ontdekken, wanneer men die streken maar eerst meer bereist.

Naar de zuidkust vloeijen onder anderen de volgende kleine beken, die nutteloos zijn voor alle scheepvaart, maar als belangrijke hulpmiddelen voor den rijst-bouw kunnen dienen. Die van *Kedaton*, *Peningahan*, *Telok Betong*, *Panjang dingan*, *Gebang*, *Minanga*, *Soekoe djaja*, *Djangie*, *Koenjajan*, *Kotta djawa* en *Bawang* storten zich in de *Lampongs*-baai: die van *Nagrie*, *Tanjong djatie* of *Pentiwie*, *Pekandoh* of *Poe-*

tie, *Pekandoh* of *Limau badak*, *Tarega Beloengoe*, *Ben-nejattan*, *Binneawang*, *Samangka* of *Borneh*, *Wai Niepa*, *Karang brah*, *Tieram*, *Kauwor gading*, *Tanda* enz. in de *Samangka*-baai. De *Samangka* is de grootste van deze beken. Zij ontspringt in het landschap *Gnarip* in twee armen, van welke de westelijke lager twee takken naar den oostelijken zendt. Zij heeft ook twee mondingen, die niet ver van elkander verwijderd zijn en eene kleine *Delta* insluiten.

Langs de oostkust daarentegen vinden wij de monding van vele rivieren, waaronder eenige van meerdere grootte. Zij komen alle uit het gebergte in het zuiden en stroomen door de geheele noordelijke vlakte over dwars. Ze zijn zeer belangrijk voor den binnenlandschen handel, ja bijna het eenige middel van verkeer voor verscheidene landschappen, waar of in het geheel geene wegen bestaan, of waar ze voor zware transporten bijna onbruikbaar zijn. Ze brengen den rijstbouw bijna geen voordeel aan, noch in het laatste gedeelte, noch in het midden van hunnen loop, omdat of hunne bedding te diep is, en de oevers te hoog en steil zijn, of omdat ze in den regentijd zoodanig zwellen, dat ze al het land in den omtrek onder zetten, zoodat er aan geene bebouwing van den grond meer te denken valt.

Van het Z. naar het N. treffen wij langs de oostkust de volgende rivieren en beken aan:

Rogo.

Sekampong. Zij ontspringt aan de *Tangamoës*. Hare beide voornaamste bron-armen vereeni-

gen zich bij *Sekampong halem*. Zij neemt op: de *Kalie* (of in het Lampongsch *Wai*)

Boelo (regts).

Teboe (links).

Semah (r.).

Katibon (r.).

(Deze rivieren zijn steeds, volgens de rij af van den oorsprong van de hoofdrivier, opgeteld).

Maringei.

Pennak, die uit de *Enda* in het N. en

Arang in het Z. tezamenvloeit.

Kambas.

Wakka.

Poetie loenie.

Sepoctie.

Probian (r.).

Wahaja (r.).

Kapoangan (r.).

Pangabocang (l.) met de volgende takken

Kapoean (r.).

Lampoejang (l.).

Boendar (l.).

Troesan (l.).

Pagadoengan (r.) met de

Raman (l.).

Soekadana (r.).

Toelang of *Toeloeng Bawang*, de grootste rivier van

het land. In het begin van haren loop

wordt zij *Wai Oempoe* genoemd, en

ontspringt even eens aan den N. O.

voet van den *Tangamoës*, uit 4 groote armen, welker namen ik niet ken; vervolgens neemt zij op: de

Tahamie (l.).

Giham (l.).

Pisang (l.), die van den *Goenoeng Pisang* komt. Tot hiertoe was de rigting der rivier naar het N., hier echter wendt dezelve zich plotseling naar het O. Nu vereenigen zich met dezelve

Basajë (r.), die in het Z. uit 2 armen te zamenvloeit.

Batin (r.).

Rarem (r.). Het bovenste gedeelte van deze rivier bestaat uit de *Abong* en de twee-armige *Galin*; eerst bij hare vereeniging verkrijgt zij den naam van *Rarem* en ontvangt links eenen arm (zonder naam?); vervolgens de *Soenkai* (l.), die zelf weder van de regter zijde 4 beken opneemt. Op de *Soenkai* volgt lager (regts) nog een arm, waarvan de naam mij onbekend is.

Bakkong (r.). Deze stort zich met 2 armen in de groote rivier uit. Lager regts volgt weder eene beek zonder naam, vervolgens de

Bidada (l.), die 2 bron-armen heeft, en eindelijk de

Dinte (r.).

Mas Oedjie. Deze is de grens-rivier van Palembang en staat met de rivier van Palembang door zij-armen in verbinding, welke van uit de laatste naar dezelve toelopen.

Hoe groot de *Toelang Bawang* is, kan men gemakkelijk uit de volgende opgaven berekenen. *Mengala* ligt aan haren regter oever. Om van deze plaats naar de zee te komen, moet men de rivier 3 dagen en nachten afzakken: en desnietteenstaande kan men nog boven *Mengala* eb en vloed bespeuren en, bij den laagsten stand van het water, is de rivier aldaar nog 24 voet diep: zeer groote prauwen kunnen ook tot daartoe komen. Uit het aangevoerde blijkt ten duidelijkste, hoe effen en laag een land moet zijn, waar men eb en vloed nog zoo ver landwaarts in aan de rivieren bemerkt. Wanneer men het pas medegedeelde vereenigt met dat, wat vroeger over de absolute hoogte van *Mengala* aangevoerd wierd, dan zal men bemerken, dat het diepste punt der rivier-bedding bij *Mengala* slechts van 36—40 voeten absolute hoogte boven de oppervlakte der zee kan hebben: zeer naauwkeurige waarnemingen zouden later misschien nog minder aanwijzen.

V.

De physiognomie der vegetatie van de *Lampongsche Districten* is bij het eerste gezigt minder karakteristiek, dan men van zulk eene groote oppervlakte zoude ver-

wachten, dat is, zij bezit minder eigenaardigs, 't welk ook in het naburige *Java* niet aan te treffen is. Voornamelijk hebben die deelen van het land, welke onmiddellijk tegen over *Java* liggen, volkomen denzelfden plantengroei, als de tegenoverliggende vlakten van *Bantam* of het heuvelland dezer residentie. Anders staat het reeds met de vegetatie der bergtoppen, die steeds geïsoleerde punten zijn, al zijn ze ook door lage landstreken met naburige bergen verbonden. Ik zelf heb in de *Lampongs* geene aanzienlijke hoogten bestegen en kan derhalve niet volgens eigen ondervinding spreken, echter pleiten de onderzoekingen van den vroeg gestorven *JACK*, die de naburige bergen van *Benkoelen* heeft onderzocht, er voor, dat de bergvegetatie reeds meer eigenaardigheden aantewijzen heeft. Anders is het gelegen met de vlakten in het N. Hoe meer men dezelve naar het N. betreedt, des te meer neemt de vegetatie een van de Javaansche verschillend karakter aan. Ik zal hier in geene details treden, die slechts door botanici van beroep gewaardeerd zouden kunnen worden; daarom zij het voldoende te zeggen, dat het meest in het oog vallend karakter van deze noordelijke vegetatie daarin bestaat, dat planten-familiën en genera, die men op *Java* alleen in de bergen aantreft, hier in de vlakte, bijna op het niveau van de zee, te vinden zijn. Daaronder kan men tellen de *Nepenthes*, *Quercus*, *Lactuca indica*, *Sonerila*, en uit de familie van de *Ternstroemiaceën* de *Eurja*, *Schima* en *Adinandra*. Hierin is waarschijnlijk een moeilijk te bewijzen, maar gemakkelijk te veronderstellen invloed van de

oorspronkelijke berg-formatie te zoeken, die zich hier wel is waar niet tot bergen verhief, maar wier overblijfselen echter de geheele vlakte als zand bedekt. Van meer algemeen belang zoude men eenige opgaven van kultuur-planten kunnen rekenen, die in het land het meest verspreid en van het grootste belang zijn.

Wat de vruchten des lands betreft, zijn ze bijna dezelfde als op *Java*, echter komen ze, in evenredigheid van de bevolking, in veel geringer aantal voor. De ondervinding, zelfs op *Java*, leert, dat in het algemeen de zorg voor vruchtboomen toeneemt, hoe meer de bevolking aanwast. Dit is zoo natuurlijk, dat ik het voor overbodig houd, hiervoor groote ophelderingen en bewijzen aantevoeren. De *manga* vindt men in de *Lampongs* zeer zelden, en niet in zijn verscheidenheden: in tamelijken overvloed treft men er de stinkende *gawen* aan: ook de *ngangka* is er minder dan op *Java*; daarentegen ziet men de *tjampeda* (*Artocarpus polyphema* Pers.) zeer veel in alle dorpen.

Wanneer wij ons naar de eigenlijke kultuur-planten wenden, op welker aanbouw het bestaan en de welvaart der bevolking rust, zoo staat hier, evenals overal, de *rijst* bovenaan. De rijstbouw is echter in de *Lampongsche Districten* op verre na niet van zoo veel belang, als op *Java*. Voornamelijk is dit te wijten aan de omstandigheid, dat bijna overal de rijst slechts op drooge velden geteeld kan worden of geteeld wordt, en geene regelmatige waterleidingen tot daarstelling van sawah's aangelegd zijn of kunnen wor-

den. Reeds vroeger zijn de redenen aangewezen, waarom dit in de vlakten van het noorden voor het grootste gedeelte onmogelijk is, en bijna alleen in het zuidelijk, bergachtig gedeelte om dusdanige waterleidingen gedacht kan worden. De eigenlijk nationale wijze om de rijst te verbouwen, bestaat hierin, dat de menschen ergens een gedeelte van een bosch omkappen, het hout laten droogen, later verbranden en dan op de vroeger met bosch bedekte plaats de rijst in droogen grond zaaijen en oogsten. Dusdanige rijstvelden worden, zoo als bekend is, op *Java* „*tipar*” genoemd, in de *Lampongs* echter „*ladang*.” Ze hebben voor de bevolking vele bezwaren, die bij eenen rijstbouw op *sawah's* wegvallen. Ten eerste is de grond zoo onvruchtbaar, voornamelijk verder naar het noorden, dat men nimmer meer dan een jaar op dezelfde plaats de rijst kan verbouwen, en derhalve ieder jaar den moeijelijken arbeid, om het woud uit te roeijen en om te hakken, moet herhalen.

De opbrengst van zulke *ladang* is altijd ook minder dan die van de *sawah's*. Treft het ongelukkiger wijze, dat er in de goede moesson vele regens vallen, of dat de regentijd vroeg invalt, dan worden wel is waar de bosschen omgehouden, maar het gevelde hout droogt niet zoo sterk, dat het verbrand kan worden. Natuurlijk kan er alsdan weinig of geen rijst geplant worden en het land wordt door duurte en hongersnood geplaagd. Tevens ligt nog een ander kwaad in deze manier van rijstbouw hierin, dat men eerst die plaatsen bebouwt, die het dichtst bij de dorpen

liggen en daardoor het bebouwde land hoe langer zoo meer van de woningen verwijderd wordt, dewijl het lang duurt, voor dat dezelfde grond op nieuw kan benuttigd worden. Wij hebben kleine dorpen gevonden, waarvan de inwoners 4 uren ver moesten loopen, voor dat ze bij hunne rijstvelden kwamen. Hierin is een groote hinderpaal gelegen voor de vermeerdering van bevolking op dezelfde plaats.

Het is zeer natuurlijk, dat zich niet gemakkelijk eene grootere bevolking op een enkel punt nederzet, dewijl anders de nabijgelegene bebouwbare gronden al te spoedig uitgeput zijn en de noodzakelijkheid, om op grootere afstanden velden aan te leggen, des te sneller wordt geboren, hoe grooter de menschen-massa is, die zich op één punt vestigt. Gewoonlijk dwingt hen de nood dan ook in zeer korten tijd, om de oude woonplaatsen te verlaten en zich naar wildernissen te begeven, waar gronden in genoegzame hoeveelheid voorhanden zijn, om velden in de nabijheid van nieuwe woonplaatsen aan te leggen. Bij het geheele volk is daardoor eene zucht tot rondtrekken ontstaan, zoo als men niet ligt bij volken, die zich op den akkerbouw toeleggen, aantreft, en die bijna onoverkomelijke hinderpalen aan de meeste verbeteringen in den weg legt. De dorpshoofden en de verstandigsten der bevolking zien dit zelve in, en velen zeiden ons, dat ze alles zouden willen doen, wanneer de Regering hun slechts bij het aanleggen van *sawah's* hielp. Zij zeggen openlijk, dat zij dit alleen niet wisten te beginnen, voornamelijk, daar zij geene water-

leidingen voor de noodige bewatering weten aan te leggen. De Regering heeft daarom ook voor eenigen tijd eenige *Javanen* herwaarts gezonden, om hun hierin behulpzaam te zijn. De maatregel heeft echter niet die resultaten te weeggebragt, welke men zich daarvan voorstelde, want de gezonden *Javanen* begonnen, zoodra ze niet meer onder het onmiddellijk Europeesch opzigt stonden, de bevolking te plagen en te bedriegen, werden lui en gaven zich aan het gebruik van opium over. Tot nu toe vindt men eenige *sawah's* aan de zuidelijke helling van het gebergte langs het strand, voornamelijk rondom *Telok Betong*, waar zich de regent vele moeite doet om ze aan te leggen. De prijzen der rijst zijn onder zulke omstandigheden zeer verschillend in op elkander volgende jaren, en wisselen af van 2 tot 8 en meer guldens per pikol. Zeer dikwijls moet het naburige *Java* in de jaren van misgewas voorzien, terwijl er na de overvloedigste oogsten nauwelijks aan uitvoer kan gedacht worden, daar alsdan *Java* bijna altijd ook in zijne eigene behoefte kan voorzien. De rijst wordt door het geheele land uit de bolster gestampt, en wel zoo, dat twee vrouwen tegenover elkander zich op het rijstblok plaatsen, hetwelk het gat in het midden van deszelfs lengte heeft en niet op het einde zoo als op *Java*. Slechts bij den regent van *Telok Betong*, zagen wij eene soort van rijstmolen die echter van *Boegineschen* oorsprong is. Zij bestaat uit twee ronde houtblokken, van welke de onderste in eene kegelvormige spits uitloopt en daarmede juist in de bovenste past. Zoo wel de buitenste vlakke van

het onderste als de binnenste vlakke van het bovenste blok zijn, zoo ver ze op elkander passen, met gaten voorzien, door welke de rijst valt. De blokken worden namelijk in het rond gedraaid, nadat eerst de *padie* boven in het uitgeholde bovenste blok geschud is. De *bras*, die tusschen de twee blokken komt, is zeer onzuiver en de meeste korrels zijn gebroken.

Na de rijst is de gewichtigste kultuur-plant van de *Lampongs*, de *peper*. Vroeger moet de teelt van dit gewas veel aanzienlijker zijn geweest, dan thans: want vroeger werd dezelve tegen lage prijzen aan de beheerschers van het land, de Sultans van *Bantam*, afgeleverd, en de jaarlijksche leveringen moeten dikwijls tot 200,000 pikols bedragen hebben. Nog veel werd daarenboven niet afgegeven, maar onmiddellijk aan vreemde handelaren verkocht. Thans is de handel vrij, en de productie bedraagt tusschen de 15,000 en 20,000 pikols. Nooit was de teelt gedwongen, maar de Sultans van *Bantam* wakkerden ze aan, door aan de *Lampongsche* hoofden, die veel peper leverden, bijzondere eertitels toe te kennen. Het is hier de plaats niet, om den aanbouw der peperplant uitvoerig te beschrijven, daar dit reeds in andere werken is gedaan, en *MARSDEN* voornamelijk ook veel belangrijks hierover bevat. Daar echter de manier, waarop dit gewas behandeld wordt, op vele plaatsen van *Sumatra* zeer verschillend is, zal het niet overbodig zijn, hier aanteteekenen wat den *Lampongschen Districten* eigenaardig is. In het algemeen schijnt de plant

niet zoo zorgvuldig behandeld te worden, als in andere deelen van *Sumatra*, en als het de plant zelf en het welbegrepen belang van den planter vorderen. De stekken worden niet eerst in bedden geplant, tot ze krachtig zijn geworden, maar dadelijk op de plaats, waar de planting wordt aangelegd. Daardoor gaat vrij wat tijd verloren: men moest bedden voor de plantingen aanleggen, terwijl oude plantingen nog vrucht dragen, maar reeds aan het afnemen zijn. Wanneer ze geheel uitgestorven zijn en nadat men een nieuw terrein heeft gereed gemaakt, zoude men dan dadelijk uit de bedden planten kunnen bekomen, van welke men 1 of 2 jaren vroeger vruchten zoude kunnen verkrijgen, dan wanneer men eerst moet beginnen, den nieuwen plant-grond te spitten. Verder denkt de onverschillige inlander niet om nieuwe aanplantingen, voor dat de oude geheel zijn uitgestorven. Men beplant voorts den pas omgespitten grond met *dadap*, en wacht 2 volle jaren, voor dat men peperstekken naast de doornige stammen der *dadap*-boomen plant. Dit is weder geheel en al tijdverlies, want de *dadap* groeit zoo spoedig op, dat hij altijd hoog genoeg is, om aan de peper-rank tot steun te dienen, zelfs, wanneer hij te gelijk met dezelfde geplant wordt. En al ware dit ook niet het geval, dan zouden in het eerste en tweede jaar los in den grond geslagen palen als voorloopige steunpunten kunnen strekken. Een tweede kwaad is hierin gelegen, dat men de planten niet ver genoeg van elkander afzet. Ik heb namelijk planten gezien, die slechts

3 voeten van elkander verwijderd stonden, en daarbij was ieder met een *dadap*-boom tot steun voorzien. Dit is veel te dicht bijeen en moet zoo wel op de menigte als op de kwaliteit der vruchten een zeer nadeeligen invloed uitoefenen. Zelfs 6 voeten afstands naar alle rigtingen is nog te dicht geplant. De meeste aanplantingen die ik zag, zijn daarenboven zoo onrein, vol struiken en onkruid, dat men nauwelijks begrijpt, hoe de planten daarin niet verstikken.

Het is echter niet alleen de luiheid van het volk, waardoor de peper-kultuur zoo zeer in verval geraakt, maar ook de hoe langer zoo grooter wordende moeilijkheid, om de tot levensonderhoud benoodigde rijst te verkrijgen. Men zeide mij, dat thans dikwijls een man de 7 beste maanden van een jaar moest arbeiden, om *ladangs* aanteleggen, te beplanten en te onderhouden, die genoegzaam rijst voor hem konden opleveren, zoodat er voor eene goede verzorging der peper-aanplantingen nauwelijks tijd overblijft. Ook het inzamelen der vruchten en derzelve behandeling wordt vermoedelijk niet met de noodige omzigtigheid en geduld gedaan.

Veelvuldige onderzoekingen hebben het volgende als het gemiddeld bedrag eener peperplant in de *Lampongs* aangetoond.

1 ^{ste} en 2 ^{de} jaar	niets.
3 ^{de} „	de eerste bloesems.
4 „	1/4 ⌘ vruchten.
5 „	2 „ „ „
6 „	4 „ „ „

7 ^{de} tot 10 ^{de} „	ieder jaar	5	Ⓕ	vruchten.
11 „ en 12 „ „	„ „ „	2	„ „	„
13 „ „ 14 „ „	„ „ „	1	„ „	„
15 „ „ „	„ „ „	$\frac{1}{2}$	„ „	„
16 „ „ „	„ „ „	$\frac{1}{4}$	„ „	„

Dit maakt voor een' 16 jarigen levensduur een gemiddeld jaarlijksch bedrag van $2\frac{1}{16}$ Ⓕ: dit bedrag zal hoe langer zoo meer verminderen. Bovengemelde opgave is reeds wat oud: hetgeen ik van de zaak hoorde doet mij vermoeden, dat het bedrag nu reeds onder de 2 Ⓕ staat. Een goed opzigt over de aanplantingen en derzelve aanleg, zoo mede bij het inzamelen der vruchten, zoude waarschijnlijk weldra eene betere uitkomst doen verkrijgen. Was het mogelijk, dat de bevolking de noodige rijst op *sawah's* konde verbouwen, dan zou de peper-kultuur op *Sumatra* gemakkelijk weder op die hoogte te brengen zijn, die dezelve in vroegere tijden heeft bereikt: dan zoude er namelijk niet alleen tijd overblijven, om de thans bestaande aanplantingen goed te onderhouden, maar ook tijd genoeg en nog veel meer, om meer bruikbare gronden in de nabijheid der dorpen voor nieuwe, aanzienlijke aanplantingen aan te leggen. Nu wordt de meeste peper op het heuvelland langs de zuidelijke en noordelijke helling van de hoofd-bergketen en op de lagere ruggen tusschen dezelve verbouwd, en ook het meest over *Telok Betong* uitgevoerd. Het grootste gedeelte der noordelijke vlakte is veel te onvruchtbaar, om er peper te planten. Ook in de eigenlijke berg-streek, waar daarenboven thans

geene menschen leven, zoude dezelve uit klimatologische oorzaken niet meer tieren.

Katoen schijnt op vele plaatsen goed te tieren, ten minste er wordt niet alleen zoo veel geplant als het land zelf noodig heeft, maar er wordt ook nog uitgevoerd. Het meeste gaat over *Telok Betong* naar de tegenoverliggende residentie *Bantam*. Het volk trekt er echter weinig winst uit. Wanneer er op *Java* gebrek is, dan kan het den pikol voor *f* 6 à *f* 7 verkoopen; in het tegenovergesteld geval daarentegen zet het den pikol dikwijls voor *f* 3 à *f* 4 yan de hand, daar de verkoopers gebrek aan geld hebben en liever met weinig geld, dan met onverkochte waren, naar huis keeren.

De katoen wordt tot nu toe ook meest in die streken geteeld, die het best voor de peper-kultuur geschikt zijn. Het is eene belangrijke vraag of de vlakte in het noorden niet voor eenen aanbouw in het groot geschikt is. De katoen namelijk schijnt het best in lage gronden, in de nabijheid der zee en op eenen zandigen grond te wassen, die rijk aan kiezelaarde is. In dit opzigt zoude de noordelijke vlakte hiertoe geschikt zijn; het komt er slechts op aan, of zij ook genoeg vegetatiekracht heeft, d. i. of ze niet te zeer van alle humus ontbloot is, om voor een korten tijd of op den duur de kultuur der katoen te verdragen of ook slechts mogelijk te maken. Hier kan slechts de ondervinding, op den weg van goed bestuurde proeven, beslissen.

Koffij wordt weinig geplant: ze ziet er bijna uit als

die van *Padang*. De vele slecht gekleurde, gebrokene bonen, en de menigte van ledige schillen bewijzen genoegzaam, hoe weinig zorg aan de behandeling der vruchten besteed wordt. Uit de beneden opgegevene hoeveelheid ingezamelde koffij kan men tot een getal van 3—400,000 aanwezige boomen besluiten, daar men in de *Lampongs* nauwelijks meer dan $\frac{1}{2}$ kattie per boom kan rekenen.

Tabak wordt hier en daar geplant, doch maakt geen artikel van uitvoer uit. De bladeren worden niet zeer groot, maar hebben een fijne smaak. De inwoners der *Lampongs* houden hunnen tabak voor beter dan de Javasche en willen de laatste noch kopen noch gebruiken. Het is echter ook mogelijk, dat het onderscheid meer in de bearbeiding van het product, dan in de plant zelve is gelegen. Op de *bazaars* wordt de tabak naar het gewigt van het kopergeld betaald, d. i., de koper ontvangt bij betaling van koperen duiten even zoo veel tabak als de zwaarte der duiten bedraagt.

De bosschen leveren ook nog eenige handelsartikelen, die voor een zoo arm land van groot belang zijn. Het eerste derzelve is de *rottan*, zoowel bind- als stok-*rottan*, welke beide in eene aanzienlijke hoeveelheid gevonden en uitgevoerd worden, zoowel naar *Singapore* als naar *Batavia*. De stok-*rottan* (*Calamus rottan* L.) wordt in de *Lampongs* „*semamboe*” genoemd. Ook uit een botanisch oogpunt is het land zeer rijk aan soorten uit deze en aanverwante genera. De inlanders te *Tarabangie* telden mij,

behalve de *semamboe*, nog de volgende soorten op:

- 2 *Rottan boeboewar* of *boewar boewar*.
- 3 „ *boenkoes*.
- 4 „ *kommoran*.
- 5 „ *semoelie* of *djemang*.
- 6 „ *soetie*.
- 7 „ *oerang*.
- 8 „ *balk*.
- 9 „ *koefoe*.
- 10 „ *lakkie*.
- 11 „ *saboek*.
- 12 „ *peledes*.
- 13 „ *sessah*.
- 14 „ *toengal*.
- 15 „ *bobras*.
- 16 „ *manoe*.

Alleen van de *Calamus draco* L., konde ik geene berigten verkrijgen. Het schijnt dus, dat dezelve eerst verder naar het N. W., b. v. in de vlakten van *Palembang*, te voorschijn komt, in ieder geval niet aan deze zijde van de *Toelang barang*.

Buitengewoon rijk is het land voorts aan planten, die gom leveren en niet alleen voor den handel, maar ook voor dagelijksch gebruik in de huizen der inlanders. De meest gezochte gom-soort is de *Dammar katja*, ook *Dammar mata koetjing* genoemd. De ongewoon hooge prijs, die dit artikel nog voor eenige jaren op de Europesche markt haalde, is echter aanzienlijk gedaald en gedurende mijn verblijf te *Telok Betong* keerden eenige met *Dammar* bevrachte prau-

wen, van *Batavia* terug, dewijl ze daar de *Dammar* slechts tegen buitengewoon lage prijzen van de hand konden zetten. Men maakt het grootste gebruik van eenige andere soorten voor kaarsen en fakkels, daar men in het binnenland bijna geen olie brandt. Zelfs zijn eenige tijdperken van den dag naar het aansteken van de hars-fakkels genoemd. In *Tarabangie* hoorde ik de volgende *Dammar*-soorten noemen, of liever had ik de namen te danken aan de opgaven van den heer JUCH, als:

- 1 *Dammar katja* of *mata koetjing*. Van eenen hoo-
gen boom, die in de nabijheid van
het zuidelijke strand groeit.
- 2 „ *hoejoeng*, die voor fakkels wordt ge-
bruikt.
- 3 „ *assem*.
- 4 „ *barintie*.
- 5 „ *seboeroe*.
- 6 „ *hoeloe toepaj*.
- 7 „ *boenoe*.
- 8 „ *karoewing* of *bangbang*. Waarschijnlijk
de dikke, taaije en schielijk opdroo-
gende olie van de *Hernandia sonora*,
door de *Boeginezen* „*boenka*” genoemd.
Zoude men er geen gebruik van kun-
nen maken bij het bereiden der thee-
kisten?
- 9 „ *tahala*.
- 10 „ *seloenaïj*, van den *Mengarawan*-boom,
die het meest gezochte hout der *Lam-*

pongs om te bouwen levert. Ik heb denzelfven niet botanisch kunnen bestemmen.

11 *Dammar tambickat*.

12 „ *salie-siep*.

13 „ *kenboetoe*.

14 „ *batoe*, of *serem*, voor fakkels.

15 „ *dagin meira*, dat van zelfs uit den stam vloeit.

16 „ *mahaloe*, zeer goed om als cement of leem te dienen.

Waarschijnlijk zijn onder deze *Dammar*-soorten, zoo wel sappen van gommen, als hars-soorten en olieën begrepen. *Gunmi elasticum*, wordt uit *ficus* bereid en uitgevoerd, echter niet in zulk eene menigte als de talrijke *karet*-boomen het zouden veroorloven. Daar evenwel de meeste artikelen van uitvoer uit de *Lampongsche Districten* vegetabilische stoffen zijn, zoo voeg ik hierbij een overzicht van den gezamenlijken uitvoer van het jaar 1843, daar toch een afzonderlijk hoofdstuk over den handel niet veel meer zoude bevatten, dan datgene, wat in de voorgaande artikelen en pagina's reeds aangehaald en beschreven is. Slechts over den invoer en het verbruik van opium, zoude het belangrijk zijn, wat meer te weten. Alle data ontbreken mij echter, om daarover meer te kunnen zeggen, dan hetgeen verbruikt wordt en dat de hoeveelheid die gesleten moet worden tegelijk met die van de residentie *Bantam*, te *Batavia* verpacht wordt. (Zie den staat).

UITVOER UIT DE LAMPONGSCHE DISTRICTEN, IN HET JAAR 1843.

WERD UITGEVOERD OVER	Koffij.	PEPER		Katoen.	Dammar kaja.	Kollelet.	Poelch saharie.	Koelit glam.	Kamoening-hout.	Rottan bossen.	Rottan staven.	Was.	Rhinoceros - hoorn.	Oliphants - tanden.	Sarang boeroeng.	SARANG		Trassie.	Tripang.	Zilvergeld.	Kopergeld.	AANMERKINGEN.
		Witte.	Zwarte.													Poetic.	Ictan.					
	P.	P.	P.	P.	P.	P.	P.	P.	P.	—	—	P.	K.	P.	K.	K.	P.	P.	P.	Fl.	Fl.	
Bok Betong	1072	389	13429	4660	4013	188	89	20	43	4248	25774	8.05	13	2.89	832	38	15.4	384	21	1175	29717	
Angala	615		968	163	276		1 ⁵			2540	33800	23.02	8	3.70				3		60	1600	P. beteekent pikol.
Angkibo	29	173	2349	125	282			11		3691	6120	10.85	3	0.98							700	K. „ kattie.
Totaal . . .	1716	562	16746	4948	4571	188	90.5	31	43	10479	65694	41.92	24	7.57	832	38	15.4	387	21	1235	32017	
Waarvan naar reemde havens	1062	6	1137	6	10		1.5		1		15850		8		48	14	10.4		11			

Opbeeldingen. — *Kollelet* is de inlandsche benaming voor *Caoutchouc*. — *Poelch Saharie* is de schors van de *Alyxia stellata*, die in den Archipel veel als geneesmiddel gebruikt wordt. — *Koelit glam* wordt gebruikt bij het leerlooijen. — *Kajoe kamoening*, het hout van de verschillende *Murraja*: het wordt voor scheden en handvatsels aan wapenen, voornamelijk van *kris*sen, gebezigd. — De uitvoer van peper was in het jaar 1844 gestegen.

CITY OF CHICAGO
 DEPARTMENT OF PUBLIC WORKS
 DIVISION OF STREET CLEANING

Ward	Precinct	Block	Type		Area	Volume	Weight	Value
			Street	Alley				
1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11	11	11	11
12	12	12	12	12	12	12	12	12
13	13	13	13	13	13	13	13	13
14	14	14	14	14	14	14	14	14
15	15	15	15	15	15	15	15	15
16	16	16	16	16	16	16	16	16
17	17	17	17	17	17	17	17	17
18	18	18	18	18	18	18	18	18
19	19	19	19	19	19	19	19	19
20	20	20	20	20	20	20	20	20
21	21	21	21	21	21	21	21	21
22	22	22	22	22	22	22	22	22
23	23	23	23	23	23	23	23	23
24	24	24	24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50	50	50	50

This is to certify that the above is a true and correct copy of the original as filed in the office of the City Clerk of Chicago, Illinois, on this 10th day of January, 1914.

City Clerk of Chicago

De invoer in geld heeft in hetzelfde jaar bedragen:

	Zilver.	Koper.
Over <i>Telok Betong</i>	f 550	f 51,633
„ <i>Mengala</i>	„ —	„ 3,616
„ <i>Siring kibo</i>	„ —	„ 12,435
Totaal	f 550	f 67,684

VI.

De zoölogische verhoudingen der *Lampongs* kan men voor bijna dezelfde houden als die van het overig gedeelte van *Sumatra*. Gelijk bekend is, is het zoölogisch onderscheid tusschen *Sumatra* en *Java* zeer aanzienlijk en dit des te meer, daar deze twee groote eilanden bijna elkander aanraken. Dit schijnt nog grooter, wanneer men de twee tegenovergestelde punten alleen beschouwt, namelijk de residentie *Bantam* en de *Lampongsche Districten*, welker kapen slechts weinige zee-mijlen van elkander verwijderd zijn terwijl daarenboven nog daartusschen liggende eilandjes overgangs punten konden vormen voor grootere. De geheele verschijning is naar mijne meening een bewijs tegen de bewering, dat *Sumatra* en *Java*, ja zelfs alle *Sunda-eilanden* één gedeelte van een kontinent zijn geweest, of zelfs *Azië* met *Australië* zouden verbonden hebben. Geologische gronden zouden reeds lang eene dergelijke meening hebben kunnen en moeten bestrijden.

Het groote onderscheid der dieren-wereld op *Java* en de nabijgelegen *Lampongs*, zal men reeds uit de volgende opgave, die alleen op zoogdieren (volgens

s. MULLER) betrekking heeft, kunnen bespeuren, hoe onvolledig deze ook voor deze enkele klasse van dieren moge zijn.

De *Lampongs* bezitten drie soorten van apen, die op *Java* niet aanwezig zijn. De *Orang oetan* schijnt er even weinig inheemsch te zijn als op *Java*. Behalve *tijgers* en *panthers* komen hier nog twee kleinere soorten van *katten* voor, die op het eiland *Java* vreemd zijn, even zoo eene andere soort van *Viverra* en *Mustela*. De Maleische *beer* en de *oliphant* vindt men ook niet op *Java*. In plaats van den *rhinoceros* van het laatste, treft men er aan den *Rhinoceros Sumatrensis*, en in plaats van den *Cervus russa* vindt men er den *Cervus equinus*.

De *tapir* houdt zich waarschijnlijk aan de grenzen van *Palembang* op: daarentegen ontbreekt er de *banteng* (*Bos sundaicus*), die over geheel *Java* verspreid is.

Het zal niet ondienstig zijn hier eenige opmerkingen te laten volgen over de verspreiding en levensmanier van eenige dezer dieren. De *tijger* is zeer menigvuldig en over het geheele land verspreid. Vele menschen worden het slagtoffer van dit roofdier, voornamelijk in de noordelijke vlakten. Te *Telok Betong* moet het niets ongehoords zijn, dat *tijgers* na zons-
 ondergang op de *bazaar* komen, om *geiten* of *honden*, die daar achter gebleven zijn, op te sporen. Gedurende ons kort verblijf in deze plaats werd in de nabijheid van het dorp een man door eenen *tijger* opgevreten. De *beer* wordt in de *Lampongs* „*genol*” genoemd. De *inlanders* beweren, dat er twee soorten

bestaan; eene groote, bruine en eene kleine, zwartachtige. De eerste noemen zij *djangam*, ze moet zeldzamer en gevaarlijker zijn, dan de *gemol*. Of er nu werkelijk twee species zijn, zullen latere zoölogische nasporingen misschien aan het licht brengen. Ik geloof ook niet, dat de beer in de hooge huisjes op de eenzame rijstvelden klimt, de daarin slapende menschen overvalt, verwurgt en hen het bloed uitzuigt. Het is echter waar, dat het dier uitmuntend goed klimt, zeer gaarne b. v. klapperboomen bestijgt en derzelve vruchten naar beneden werpt, om ze dan op zijn gemak te verteren. Ook is hij veel sterker, dan men wegens zijne juist niet groote gestalte zoude vermoeden: zijne sterke scherpe klauwen zijn zijne gevaarlijkste aanval- en verdedigingsmiddelen. Wanneer hij jong gevangen wordt, kan men hem gemakkelijk temmen, zoo zelfs, dat hij zich aan menschen en woningen gewent, even als een hond, gelijk ik dit zelf in het huis van den heer Juch te *Tarabangie* heb gezien.

Er waren in het geheele land slechts 5 paarden aanwezig, welke allen van *Java* herwaarts waren gebragt. Geen inlander bezit er tot nog toe een paard.

Des te meer treft men er de *oliphanten* aan, doch alleen in de wildernissen, daar de mensch ze nergens op geheel *Sumatra* tot huisdieren heeft gemaakt. Tot mijn leedwezen heb ik nooit een troep in 't gezigt gehad, ofschoon eene menigte versche sporen bewees, dat ze in den nacht dikwijls over den weg en langs denzelfen waren geloopt. De inlanders waren niet

bevreesd voor eenen grooten troep dezer dieren, daar men ze door schreeuwen kan verjagen, of ook stil tusschen hen door kan gaan. Gevaarlijk moeten alleen enkele rondwalende mannetjes zijn, die uit den troep zijn weggejaagd. Een troep bestaat uit 30, 50 ja zelfs 100 stuks. In het overzicht van den uitvoer, dat wij boven gegeven hebben, bewijst de kleine massa van uitgevoerd elpenbeen, dat de inlanders weinig jagt op olifanten maken. Men houdt deze lompe gasten uit de bebouwde velden, door deze laatste met eene smalle, eenige voeten diepe gracht te omgeven, waardoor ook, zoo als bekend is, aan den rhinoceros het verder gaan onmogelijk gemaakt wordt.

De buffels zijn de nuttigste huisdieren in de *Lampongs*. Ze zijn over het algemeen grooter dan op *Java* en steeds van eene normale, zwartachtig graauwe kleur. Ze worden bijna uitsluitend tot dragen gebruikt, en men laadt er zelfs tot eene zwaarte van 3 pikols op. Ze leven bijna altijd in de wildernis, waaruit de eigenaar ze dan slechts haalt, wanneer hij ze noodig heeft. In de dorpen zag ik eene eigenaardige wijze, om ze van de luizen te bevrijden. Men steekt namelijk vuur onder hen aan, boven hetwelk zij zich zoo lang stil houden of draaijen, tot ze aan alle kanten van de lastige gasten ontslagen zijn. De prijs van eenen buffel is bijna dezelfde als op *Java*, dikwijls ook iets hooger.

Rundvee is niet voorhanden, behalve het weinige, dat van *Java* aangevoerd is en aan den regent be-

hoort. Zijne kleine kudde, welke al het rundvee in de *Lampongs* uitmaakt, is door de tijgers tot op 4 of 5 stuks verminderd.

Geiten vindt men daarentegen veel en ze leveren met de hoenders en visschen bijna het eenige dierlijke voedsel der inlanders en bij kleine feesten de extrageregten.

Bij de klasse der vogels is het zeer opmerkelijk, dat men de *pauw* hier niet vindt, die op *Java* zeer menigvuldig is, terwijl er twee fasanten-soorten voorkomen, die *Java* niet kent. Daaronder is de schoone *Argus-fasant*, welke het moeijelijk is buitenlands te brengen, daar dezelve op de zeereis ligt ziek wordt en sterft. Eerst wordt dezelve ziek aan de oogen, dan volgt eene geheele blindheid, opzwellling van het geheele hoofd en van de keel, en kort daarop de dood. De inlanders noemen den vogel *koe-wau*. Zijne levensmanier komt geheel met die der pauwen overeen.

De *kaaiman* is in alle rivieren van het land zeer menigvuldig. Het meest treft men denzelfen aan bij de mondingen en in het benedenste, zelfs middelste gedeelte van de rivieren, die zich naar het noorden in de zee ontlasten. Aan visschen zijn de rivieren rijk; voornamelijk aan *goerami*. Bij *Mengala*, zag ik er, die in de *Toelang bawang* gevangen waren, en welke veel grooter waren dan ergens op *Java*. Eerst sedert het jaar 1844 wordt er ook zeer veel *trassie* bereid en uitgevoerd, daar men namelijk sedert dat tijdstip, in de nabijheid van eenige eilandjes in straat

Sunda, de visschen in menigte heeft gevonden, welke voor de bereiding van dit artikel noodig zijn.

De bovenaangehaalde tabel van uitvoer-artikelen doet ook nog *rhinoceros-horens*, *was*, *tripang* en *vogelnesten*, (van de eilanden in het zuiden) als uitvoer-artikelen kennen, echter zijn ze van weinig gewigt, zoo als bovendien de producten, die het dierenrijk aan den handel uit de *Lampongs* oplevert, naast de vegetabilische artikelen van uitvoer, van een zeer ondergeschikt belang zijn, en slechts eenige van dezelve door hunne groote waarde eenige opmerkzaamheid verdienen.

H. ZOLLINGER.

(*Vervolg hierna*).

